

Florian Znaniecki

w Poznaniu

Florian Znaniecki to założyciel instytucjonalnej polskiej socjologii. W 1920 r. utworzył Katedrę Socjologii i Filozofii Kultury na Uniwersytecie Poznańskim, jedną z pierwszych na świecie, prowadzącą od 1927 r. pierwsze w Polsce samodzielne studia socjologiczne. Chcemy przypomnieć miejsca, gdzie żył, pracował i spędzał czas po pracy jej twórca i pierwszy kierownik.

Fundacja Naukowa
im. Floriana Znanieckiego

Poznań – miejsce i obiekt badań socjologicznych

Powołanie w 1920 r. katedry, a wraz z nią Seminarium Socjologicznego ¹ ² dało początek kształceniu zawodowych socjologów i przyczyniło się do zaistnienia preżnie działającego środowiska naukowego. W Poznaniu powstała i funkcjonowała do 1939 r. szkoła socjologiczna, wyróżniająca się przyjętym sposobem rozumienia socjologii i metodami badawczymi, zamanifestowanymi przez F. Znanieckiego m.in. w wydaniym w 1922 r. w Poznaniu *Wstępie do socjologii* i w 1934 r. w Nowym Jorku *The Method of Sociology*. Lewis A. Coser wymienił poznańską szkołę socjologiczną jako jedną z trzech działających w tym czasie w świecie, obok Szkoły Chicagowskiej, z którą F. Znaniecki był związany jako wykładowca i współautor *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce*, i kręgu uczniów Emile’a Durkheima z Bordeaux.

F. Znaniecki prowadził zajęcia ze studentami socjologii oraz innych kierunków Wydziału Humanistycznego (wcześniej Filozoficznego) i Wydziału Prawno-Ekonomicznego (wcześniej Prawa i Nauk Ekonomiczno-Politycznych) ³. Z czasem obowiązki dydaktyczne przejmowali jego uczniowie, uzyskujący kolejne stopnie i tytuły naukowe, w tym: Józef Chałasiński, Franciszek Mirek, Tadeusz Szczurkiewicz i Władysław Okriński. Zajęcia z socjologii prowadziła i w przedsięwzięcia F. Znanieckiego angażowała się także Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, filozofka, uprzednio związana z Uniwersytetem Jagiellońskim. Grono współwórców i współtwórczyni szkoły poznańskiej, oprócz wyżej wymienionych, obejmowało także profesorów Uniwersytetu Poznańskiego – socjologicznie zorientowanych prawników (Czesław Znamierowski, Józef K. Gidyński), etnografów (Jan Stanisław Bystron), historyków (Kazimierz Tymieniecki) czy psychologów (Stefan Błachowski), oraz doktoryzowaną na Uniwersytecie Chicagowskim, prowadzącą w Poznaniu wykłady z historii i literatury amerykańskiej Eileen Markley, żonę F. Znanieckiego. Ponadto, do rozwoju szkoły, zwłaszcza w latach 30. XX w., przyczynił się Teodor Abel – profesor Uniwersytetu Columbia, jeden z pierwszych uczniów F. Znanieckiego z okresu poznańskiego i jego wieloletni przyjaciel.

Sukcesem grupy skupionej wokół F. Znanieckiego były działania zmierzające do integracji różnych ośrodków socjologicznych w Polsce. W 1925 r. „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny”, wydawany na Uniwersytecie Poznańskim od 1921 r., stał się za ich sprawą „Ruchem Prawniczym, Ekonomicznym i Socjologicznym”. W 1930 r. założyli z kolei pierwsze polskie czasopismo naukowe o profilu wyłącznie socjologicznym, czyli „Przegląd Socjologiczny” ⁴ ⁵ ⁶. Kwartalnik ten był organem Instytutu Socjologicznego powstałego w 1921 r. i przekształconego w 1928 r. w instytucję ogólnokrajową – Polski Instytut Socjologiczny, z siedzibą w Poznaniu i oddziałem w Warszawie.

Zróznicowanie autorów, którzy pisali do „Przeglądu”, a także wielość książek polskich, angielskich, francuskich czy niemieckich recenzowanych w czasopiśmie, zaświadczają o wypełnianiu celu, dla którego zostało ono założone: „Chcielibyśmy, aby to czasopismo stało się organem nie Instytutu, lecz polskiej myśli socjologicznej w ogóle, aby wyrażały się w nim poglądy nie jakiejś lokalnej grupy, lecz wszystkie poglądy socjologiczne, jakie w Polsce istnieją. Stworzyć ośrodek polskiej myśli socjologicznej, podtrzymywać jej kontakt z postępem socjologii za granicą, a wreszcie szerzyć zainteresowanie dla socjologii i tym samym służyć pogłębianiu kultury polskiej w ogóle.” („Od Redakcji”, 1930, tom 1, s. 1–2). Postulat zawarty w cytowanych słowach odzwierciedlały również monografie wydawane przez Instytut, współpraca z ośrodkami zagranicznymi, a także zorganizowany w Poznaniu pierwszy zjazd polskich socjologów, na którym zdecydowano o powołaniu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Zespół tworzony przez F. Znanieckiego i jego uczniów wyróżniał spójny metodologicznie program badawczy. Ogłaszając w 1921 r. konkurs na „Życiorys własny robotnika”, badacze i badaczki z Poznania zastosowali po raz pierwszy w świecie metodę pamiętnikarską, czyli odmianę metody biograficznej polegającą na zbieraniu wspomnień w drodze konkursów pod patronatem instytucji publicznych. Konkursy na pamiętniki, pozwalające wnikać w doświadczenia i interpretacje różnych kategorii społecznych, stały się wkrótce rozpoznawalną cechą nie tylko szkoły poznańskiej, ale i socjologii polskiej w ogóle.

Spśród wielu obiektów badań F. Znanieckiego i współpracowników warto wymienić choćby miasto, w którym podejmowali oni większość swoich czynności zawodowych. Zmiany składu ludności Poznania, jakie wywołało zakończenie pierwszej wojny światowej, zostały opisane i przeanalizowane przez F. Znanieckiego w głosnej pracy pt. *Studia nad antagonizmem do obcych* (1930), w której wyłożył własną socjologiczną definicję obcości. W wywiadzie dla „Gazety Poznańskiej i Pomorskiej” z 1928 r. (nr 216 z 8.12.1928 r., s. 3) mówił on, że dzięki prowadzeniu w sposób ciągły badań nad Poznaniem, miasto to ma szansę oprzeć swą politykę „na gruntownych i teoretycznych podstawach”.

„Polski Instytut Socjologiczny w Poznaniu jest piątym na świecie”. Wywiad F. Znanieckiego dla „Gazety Poznańskiej i Pomorskiej” z 1928 r.

Miesiąc wcześniej Polski Instytut Socjologiczny rozpiisał konkurs na wypowiedzi mieszkańców pt. „Czym było i jest dla Ciebie miasto Poznań?”. Badanie odbyło się w czasie przygotowań do organizacji w mieście Powszechnej Wystawy Krajowej w 1929 r., która sprzyjała aktywności społecznej poznańiaków ⁷. Do inicjatywy nawiązano później w wielu innych miastach w Polsce, a w samym Poznaniu powtórzono ją jeszcze w 1964 r. i 1994 r., a na mniejszą skalę także w 2001 r. i 2019 r. Wyniki badania z 1928 r. przedstawione zostały przez F. Znanieckiego w książce *Miasto w świadomości jego obywateli* (1931) oraz w rozprawie Jerzego Piotrowskiego *Kupiectwo poznańskie a zadania rozwojowe miasta* (1934). Przykłady te nie wyczerpują oczywiście listy zagadnień dotyczących Poznania podejmowanych w pracach F. Znanieckiego oraz jego współpracowniczek i współpracowników.

Poznańskie mieszkania i miejsca spotkań

Życie prywatne Floriana i Eileen Znanieckich związane było w Poznaniu z sześcioma lokalizacjami. Pierwsze dwie znajdowały się na Jeżycach. W marcu 1920 r. zatrzymali się na chwilę pod adresem ul. Poznańska 50 ⁸ aby w kwietniu wynająć sześciopokojowy lokal przy pobliskiej ul. Dąbrowskiego 23 ⁹. W drugim z języckich mieszkań spędzili kilka lat. Na początku zajmowali je razem z małżeństwem Tatarkiewiczów – Teresą, tłumaczką i pisarką, oraz Władysławem, filozofem i historykiem sztuki – którym odstąpili dwa pokoje na okres, kiedy poszukiwali własnego lokum. Podobnie, jak w późniejszych lokalizacjach, miejsce to było często odwiedzane towarzysko przez znajomych polsko-amerykańskiej pary. Eileen była postrzegana jako bezpośrednia, zaangażowana społecznie i dobrze mówiąca po polsku, Florian – jako ujmujący „typowy uczoney”, znawca win i miłośnik gry w brydża.

W 1924 r. Znanieccy zamieszkali w oddalonej o 40 km od Uniwersytetu niewielkiej posiadłości z domem i stajnią w Łubowie niedaleko Gniezna. Decyzja ta była przejawem zamiłowania Floriana do jazdy konnej – uważanej w jego otoczeniu za dość wyjątkowe hobby. Aby dotrzeć na Uniwersytet, pokonywał konno trasę między domem a stacją kolejową w pobliskich Pierzyskach, a następnie jeździł pociągami na dworzec w Poznaniu ¹⁰. Kiedy w 1925 r. urodziła się Helena, córka Floriana i Eileen, Znanieccy wynajmowali dodatkowo przez pewien czas lokum w centrum Poznania przy ul. Ratajczaka 20 (obecnie Ratajczaka 19) ¹¹. W Łubowie mieszkali do 1927 r., kiedy zdecydowali się wrócić na stałe do Poznania, którego życie społeczne i kulturalne bardziej odpowiadało Eileen. Przeprowadzili się do miejsca, jakie uznać można za kompromisowe – była to działka z domem i stajnią na Szelągu, dzielnicy zaledwie parę lat wcześniej włączonej w granice miasta. Znajdowała się przy ul. Naramowickiej 8 (obecnie ul. Przelajowa, dokładny adres jest trudny do ustalenia), skąd było bliżej do znajomych, których można było zapraszać na przejażdżki na jednym z trzech wierzchowców ¹². W wycieczkach tych brał udział także Juliusz, syn Floriana z jego poprzedniego małżeństwa z Emilią Szwejkowską. Przebywając wcześniej pod opieką rodziny swej matki, przeprowadził się później niż ojciec do Poznania i w mieście tym dość szybko się usamodzielniał. Juliusz został uznanym pisarzem i poetą, Helena – socjolożką, profesorem wielu amerykańskich uniwersytetów.

Sześćioletni okres, kiedy Florian mógł regularnie uprawiać swój ulubiony sport, zakończył się w 1930 r. Wówczas wraz z Eileen i Heleną przeprowadzili się na łazarz, do kamienicy przy ul. Niegolewskich 8 ¹³. Mieszkanie w tym miejscu wynajmowali najdłużej, bo przez siedem lat, choć na początku tego okresu nie korzystali z niego zbyt często z powodu gościnnych wykładów F. Znanieckiego na Uniwersytecie Columbia (w latach akademickich 1931–32 i 1932–33), zorganizowanych przez Teodora Abła. Używali wówczas tego lokalu innym. W roku akademickim 1931–32 mieszkanie zajmował geolog Kazimierz Smulikowski z żoną i dzieckiem, przy opiece nad którym pomagała uprzednia nianka małej Heleny. Pod nieobecność Znanieckich pomieszkiwał w nim także Jan Szczepański, uczeń i współpracownik F. Znanieckiego, późniejszy przewodniczący Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego.

Po powrocie ze Stanów Zjednoczonych ustalili się rytm dnia rodziny Znanieckich. Po śniadaniu, od godziny ósmej do południa, Florian i Eileen poświęcali się sprawom zawodowym w domu, zaś popołudniem, między godziną piętnastą a osiemnąstą lub dziewiętnastą, prowadzili zajęcia na Uniwersytecie. Rytm ten, z pominięciem obowiązków akademickich, obowiązywał także podczas wakacji.

Wieczory F. Znaniecki przeznaczał na spotkania towarzyskie, które przyczyniały się do wytworzenia bliskich więzi z jego współpracownikami. Okazją do świętowania były różne wydarzenia akademickie. W dziesięciolecie pracy Profesora na Uniwersytecie Poznańskim (1929), fetowanym oficjalnie w Collegium Minus, odbyła się prywatna uroczystość w domu Znanieckich na Naramowickiej. W jej trakcie uczniowie i uczennice F. Znanieckiego wręczyli mu srebrną pamiątkową papierośnicę. Stanisław Kowalski, wtedy jeszcze student, wspominał, że na przyjęciu wino roznosił Juliusz Znaniecki. Z kolei T. Abel zapamiętał ze spotkania wypicie z Profesorem „bruderszafta”. Przykładem innej imprezy było przyjęcie z 1934 r. wydane przez Znanieckich w ich mieszkaniu na Niegolewskich z okazji uzyskania doktoratu przez W. Okrińskiego. Uczestnicy wydarzenia wysłali nieobecnemu wtedy w Poznaniu Wiesławowi Kryńskiemu list, pod którym podpisali się F. i E. Znanieccy, J. i E. Chałasińscy, J. i J. Piotrowscy, T. i B. Szczurkiewiczowie, J. i J. Gidyńscy, ks. W. Adamski, S. Rosenberg, H. Erzepki, K. Troczyński, J. Szczepański i W. Okiński: „Kochany Wieśku! Zgromadzeni w domu naszych Kochanych Profesorstwa Znanieckich z okazji doktoratu Władka Okrińskiego przesyłamy Ci wyrazy naszego szczerzego żalu, że brak Ciebie w naszym gronie. Załujemy także, że nie mogliśmy się upić (*pro domo sua* mówiąc) na Twoim doktoracie. Czekamy z niecierpliwością końca Twoich wakacji i ściskamy Cię wszyscy bardzo serdecznie.” (za: Z. Dulczewski).

Uczniowie F. Znanieckiego wychodzili z nim po pracy również do barów i restauracji. Wedle jednej z relacji, celem tych wizyt miały być obserwacje ludzkich zachowań, czynione również w miejscach o niższym statusie kulturalnym. W latach 20. i 30. XX w. lokale tego rodzaju mieściły się m.in. na Chwaliszewie, wówczas jeszcze okolonym ze wszystkich stron Wartą ¹⁴.

W 1937 r. Znanieccy zamieszkali na Grunwaldzie, na osiedlu zwanym „Abisynią”, przy ul. Kasztelańskiej 19 ¹⁵. Willa, w której wynajmowali górne piętro, graniczyła z działką pod adresem ul. Grunwaldzka 107. Żyli tam Aniela, krewna Znanieckiego, i Bronisław Dietlowie. Z Abisynii pochodzą wspomnienia wypijania czarnej kawy przez Floriana przed południem, rozmów Anieli i Eileen o książkach i polityce, partiach brydża z Bronisławem i wspólnych wakacji w górach. Zabawy Heleny i dzieci Dietłów ułatwiała specjalnie zaaranżowana dziura w płocie między sąsiadującymi ogrodami. Wizyty Znanieckim składali m.in. mieszkający w pobliżu Cz. Znamierowski, T. Szczurkiewicz i K. Tymieniecki, a Florian, jako miłośnik westernów i kryminałów, z pewnością opowiadał im nie tylko o „poważnych” lekturach. W archiwum rodzinnym zachował się ponadto przepis na nalewkę ze śliwek – czyżby z owoców drzewa śliwkowego rosnącego u Dietłów?

Dalsze losy Znanieckich

Wybuch drugiej wojny światowej zastał F. Znanieckiego wracającego do Polski z letnich wykładów na Uniwersytecie Columbia. Nie dotarł do kraju, co prawdopodobnie uratowało mu życie (znajdował się na stworzonej przez nazistów „czarnej liście”). Eileen i Helena dołączyły do niego w USA w 1940 r. po tym, jak w dramatycznych okolicznościach opuściły zorganizowany przez Niemców obóz przesiedleńczy na Głównej ¹⁶. Udało im się to, ponieważ z uporem i wbrew stanowi faktycznemu utrzymywały, że są obywatelkami Stanów Zjednoczonych – państwa, które nie uczestniczyło jeszcze wtedy w wojnie.

Przez kolejnielata F. Znaniecki związany był głównie z Uniwersytetem Illinois w Urbana-Champaign. Jego wychowanki i wychowankowie z okresu poznańskiego, zatrudnieni w różnych ośrodkach w Polsce i na świecie, utrzymywali kontakt zarówno z nim, jak i z jego późniejszymi współpracownikami. W Poznaniu po 1945 r. wykształceni przez niego socjologowie kontynuowali swą pracę na dzisiejszym Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza i Uniwersytecie Ekonomicznym oraz w Instytucie Zachodnim.

Jacek Kubera, Łukasz Skoczylas

1. ul. Wieniawskiego 1, Collegium Minus

Siedziba Seminarium Socjologicznego od 1920 r. do 1933 r.

Członkowie grupy seminaryjnej F. Znanieckiego w roku akademickim 1926–27
© Biblioteka PTPN

2. ul. Święty Marcin 80/82, Zamek Cesarski

Siedziba Seminarium Socjologicznego od 1933 r. do 1939 r. i pierwsza siedziba redakcji „Przeglądu Socjologicznego”

3. ul. Święty Marcin 90, Collegium Iuridicum

Miejsce zajęć studentów Wydziału Prawno-Ekonomicznego

4. Pl. Wolności 7

Siedziba Księgarni Ignacy Zamecznik, w której mieścił się skład główny I tomu „Przeglądu Socjologicznego”

5. Pl. Wolności 1

Siedziba Księgarni Świętego Wojciecha, w której mieścił się skład główny „Przeglądu Socjologicznego” od tomu II do co najmniej 1935 r.

6. ul. Mielżyńskiego 23 (wówczas nr 24)

Siedziba Drukarni Rolniczej i Księgarni Nakładowej, które wydrukowały pierwszy numer „Przeglądu Socjologicznego”

10. Poznań Główny

Główna stacja kolejowa w Poznaniu (zdjęcie archiwalne)
© Narodowe Archiwum Cyfrowe

12. ul. Przełajowa

Dom i stajnia zakupione przez Znanieckich położone były przy części ul. Naramowickiej, która od 1985 r. nosi nazwę Przełajowej

Od lewej: Juliusz, Eileen i Florian Znanieccy na poznańskim Szelągu w 1927 r.
© Biblioteka PTPN

15. ul. Kasztelańska 19

Budynek od strony ogrodu
(zdjęcie archiwalne)
© Zbiory Teresy Forssen

Pokój wychodzący na balkon. Dziś znajduje się tu Przed-szkole nr 83 „Zuch” – na zdjęciu prace podopiecznych placówki przygotowane z okazji odświeżenia tablicy poświęconej F. Znanieckiemu w 2019 r.
© J. Kúbera

7. Międzynarodowe Targi Poznańskie

Główne miejsce organizacji Powszechnej Wystawy Krajowej

11. ul. Ratajczaka 19 (wówczas nr 20)

13. ul. Niegolewskich 8

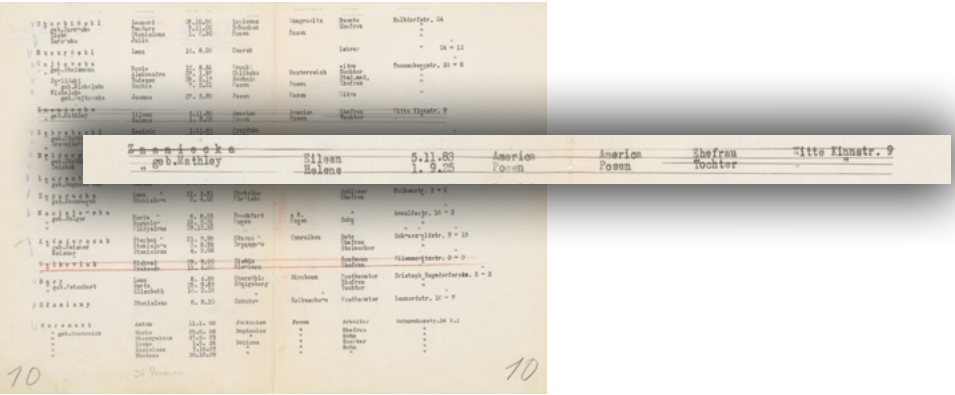

14. Chwaliszewo

Chwaliszewo w 1930 r.
© Roman Stefan Ulatowski (Miejski Konserwa-tor Zabytków w Poznaniu, www.cyryl.poznan.pl)

16. Główna

Fragment listy więźniów obozu na Główniej, z której wykreślone zostali Eileen i Helena Znanieckie
© Archiwum II Wojny Światowej Instytutu Zachodniego, Dok. I-699, listy wywozowe obozu przesiedleńczego na Główniej w Poznaniu

Dom Administracyjny Wystawy z restauracją Belveder, dalej Hala Ciężkiego Prze-mysłu (1929)
© Roman Stefan Ulatowski (Miejski Konserwator Zabytków w Poznaniu, www.cyryl.poznan.pl)

8. ul. Poznańska 50

9. ul. Dąbrowskiego 23

